

Весна ЗАРКОВИЋ

ПОГИБИЈА СРПСКЕ ЧЕТЕ У ПАСЈАНУ 1907. ГОДИНЕ*

Апстракт: Крећући се ка Поречу, једна српска чета дошла је почетком јула 1907. године у село Пасјане у Гњиланској кази и том приликом била је откривена од стране Арбанаса. Дошло је до борбе у којој су погинули сви четници, али су жртве и на страни Арбанаса и турске војске биле бројне. У одмазди коју су Арбанаси спровели страдало је и локално становништво, као и српско становништво широм Косовског вилајета. Ова такозвана Пасјанска афера утицала је на даље погоршавање положаја српског народа на простору Косова и Метохије.

Кључне речи: Пасјанска афера, Пасјане, четници, Гњиланска каза, Косовски вилајет

У жељи да поправи положај српског народа под турском влашћу влада у Београду, али и поједина удружења, предузимали су различите акције. Владине акције биле су трајније, дугорочније и спроводиле су се тек после дужег промишљања, уз обавезно мишљење конзула и значајнијих политичара. Разна удружења формирана с циљем да помажу Србе који су се налазили под турском влашћу, имала су полуприватни карактер и њихове акције, иако мање систематски спровођене него владине, имале су велики одјек у Старој и Јужној Србији. Акције које је влада предузимала разликовале су се у зависности од области у којој су се спроводиле. Српска влада није желела да улази у отворени су-

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (бр. 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

коб са Турском, али ни са Грчком и Бугарском, које су такође имале део становништва под турском влашћу, па је то био један од главних фактора у одлучивању за карактер акције. Проблем је био и у томе што су се и интереси Србије, Бугарске и Грчке на појединим територијама укрштали. Избегавајући отворени сукоб, а у жељи да осигура свој утицај, Србија је углавном спроводила акцију отварања школа, набавки књига, школовања и обезбеђивања учитеља у чему је видела гарант очувања националног идентитета Срба у Османском царству.¹ Ова акција је убрзо почела да даје резултате јер је свест о припадности српском народу код православног становништва Старе и Јужне Србије била веома развијена.

На акцију српске владе нису сви гледали са одушевљењем. Српски активисти су се на терену сукобљавали са бугарским егзархистима, турском војском и арбанашким башибозуком. Турска војска и званични органи су на свако уплитање Србије гледали с неповерењем и настојали да га омету. Арбанашки башибозук, али и Арбанаси који су били укључени у турски управни апарат, били су неповерљиви према Србима и чинећи разне зулуме настојали да их што више протерају. Њихови злочини су нарочито били изражени у Косовском вилајету, док се у јужнијим вилајетима, где их је било мање, тај притисак слабије осећао. Сукоб са бугарским егзархистима је посебно био тежак у Битољском и Солунском вилајету, али и у јужном делу Косовског вилајета. Бугарске комите су словенско православно становништво сматрали припадницима бугарског народа и у томе имали подршку егзархије, али и турских власти којима су сукоби међу хришћанима ишли на руку. Свест о припадности српском народу појачана акцијом српске владе, нагнала је Бугаре који су се нашли у дефанзиви да се почну комитским акцијама обрачунавати са свима који су се осећали и изјашњавали другачије. Тиме је српски живаљ дошао у тежак положај, који се из дана у дан погоршавао.

Како рад на пољу просвете и образовања није могао да пружи заштиту, почело се размишљати о наоружавању тамошњег живља. Ову идеју није одобравала влада у Београду настојећи да

¹ Биљана Вучетић, *Српска револуционарна организација у Османском царству на почетку XX века*, Историјски часопис, књ. LIII, Београд 2006, 359.

избегне отворени сукоб са Бугарима и са турском државом. Изложено репресалијама српско становништво је почело независно од Београда да организује чете које су штитиле села од бугарских напада.² Увиђајући да својим сународницима у Старој Србији и Македонији прети истребљење, притиснути сталним молбама које су долазиле из Турске, и у Србији се, посебно међу интелектуалним круговима, почиње стварати јавно мњење које је било за меру „око за око, зуб за зуб“.³

Идеја о наоружавању Срба у Старој и Јужној Србији раширила се после великих злочина које су Срби у Косовском вилајету претрпели током 1898-1899. године. Српске власти су оклевалe с њеним спровођењем, иако су је заговарале и поједине дипломате које су службовале у Турској. Ипак, највећи утицај на њено покретање имали су сами мештани и ситуација на терену која се из дана у дан погоршавала.⁴ Иако је исход ове акције био лош, она више није могла бити обустављена.⁵ Првобитно формиране од локалног становништва српске чете постају масовније приливом људства из Србије. Припадници чета су били људи различитог имовног стања и образовања: највише сељака, официра, подофицира, професора, учитеља, студената, свештеника и др. Званична политика Србије у почетку није била за овакав вид одбране. У складу са њеним идејама била је политика званичних представника у Турској. После 1905. године курс политике Србије се мења и она подржава формирање чета и пружа им финансијску помоћ из буџета Србије. У таквој атмосфери формирано је тајно удружење *Српска одбрана*, чији је задатак био да пружа помоћ Србима у Старој Србији и Македонији.⁶

Људи који су били организовани у чете називани су четницима. Појам четник, комита и андарт означавају припадника

² Ал. Јовановић, Четнички покрет у Јужној Србији под Турцима, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопље 1937, 278-280.

³ Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1941, 142.

⁴ Јанићије Поповић, *Живот Срба на Косову 1812-1912*, Грачаница 2007, 168.

⁵ Весна Зарковић, *Афера у Ибарском Колашину*, Приштина / Лепосавић 2008.

⁶ Биљана Вучетић, *Српска револуционарна организација у Османском царству на почетку XX века*, 359-360.

револуционарног комитета. Грци користе термин андарт, Срби четник, ређе комита, док Бугари употребљавају термин комита, комитација, као и четник.⁷ Чете су биле наоружане пушкама (од обичне „мартинке“ до најмодерније „репетерке Манлихер-Штајр“), такође су имали и бомбе, различитог типа (од примитивне кутије за конзерве до најсавршенијих бомба-торпедо), али је и сваки четник имао ручну бомбу српског типа (у облику пљоснате чутурице). Били су обучени у сељачко одело од белог сукна, са доколеницама до опанака, с уским чакширама, џемаданом, с официрском пелерином и шубаром калпаком са двоглавим белим орлом. На терену су били јако дисциплиновани, нису смели дирати туђа имања, као ни пљачкати.⁸

Чете су биле осниване и опремане у Србији: у Београду, Врању, Лесковцу и Нишу. Из ових крајева су пребациване у друге где је постојала потреба за таквим начином борбе. Водили су борбе у Македонији против бугарских егзархиста и Турака, док су у Старој Србији те борбе биле доста ређе, уперене против редовне турске војске и нарочито арбанашког башибозука и разних зликоваца.⁹

Стара Србија је четничким одредима у доброј мери била пролазна станица на путу према Македонији. Чете су из правца Врања улазиле на територију Турске и разним правцима кретале се даље према југу. Још на почетку убацивања чета и оружја формиран је „канал“ за прелазак на десну обалу Вардара. Имао је два правца: први, преко Скопске Црне Горе и, други, преко Зеленикова.¹⁰ Проблем је био стићи до Скопске Црне Горе. Постојала је велика опасност да такве чете буду примећене од Арбанаса, који су на сваку појаву Срба с оружјем гледали с неповерењем и страхом. Једна таква чета кренула је почетком јула 1907. преко Њиланске казе према Скопској Црној Гори. Чета је из Врања требала преко Ранилуга, Пасјана и Витине четвртог дана да сти-

⁷ С. Скоко, *Други балкански рат 1913*, књ. 1, Београд 1968, 435.

⁸ Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, 164-165.

⁹ ИСН, VI/1, Београд 1983, 281. (Н. Ракочевић).

¹⁰ Биљана Вучетић, *Сећања Антонија Тодоровића на револуционарну акцију српског народа у Турској 1904 – 1914. године*, Мешовита грађа, књ. XXVIII, Београд 2007, 278.

гне у Скопску Црну Гору, одакле би се упутила преко Вардара, где је имала задатак да осигура тековине победе у селу Дренову. Још приликом планирања пута било је дилеме којим правцем треба чета да се креће. Вицеконзул у Приштини Милан Ракић залагао се да се чета упути преко Куманова и даље, док је начелник конзуларног одељења Мирослав Спалајковић био за то да се упути преко Гњилана. Ракић је свој став образлагао страхом да чета не буде примећена од Арбанаса, док је Спалајковић тврдио да кумановским правцем чета може упасти у заседу. Преовладало је Спалајковићево мишљење.¹¹ Ракић је и касније, када се такозвана Пасјанска афера завршила, поново скретао пажњу влади у Београду о погубности пребацивања чета преко територије Косова и Метохије. Тврдио је да: „Иако је Турска Царевина и отуд и одовуд Качаника, прилике нису исте; иако отуд Качаника, у скопском санџаку и Македонији, Турци имају рачуна да зажмуре и пропуштају наше чете које иду не против њих него против Бугара, одовуд Качаника ситуација се мења: чете могу ићи само против мухамеданаца, и њих никад неће пропустити добро наоружани мухамеданци и турска власт која у овим крајевима има отворено непријатељски карактер спрам Срба“.¹²

Чета је била састављена од 15 четника, али је број њених учесника нарастао на 29, јер су јој се придружили и поједини мештани. У њој се налазило четири официра, који су били предвиђени за формирање Горског штаба: војвода Раде Радивојевић – Душан Вардарски, капетан Драгољуб Николић и потпоручници Михаило Бошковић и Живан Милосављевић. Поручник Душан Секулић је у последњем тренутку одустао од пута. Прелазак чете организовао је гњилански учитељ Стојан Дајић. Путовође су им били Јован Марковић – Гуџура из Пасјана и Васа Томкић.¹³

Према Дајићевом плану чета је прешла границу у суботу 30. јуна¹⁴ и прву ноћ провела у цркви у селу Ранилуг. Следећег дана, у недељу, стигла је у село Пасјане, где се сместила у цркву и преноћила. Наредног дана, у понедељак 2. јула, одржавало се

¹¹ Милан Ракић, *Конзулска писма 1905-1911*, Београд 1985, 123.

¹² Исто, 133.

¹³ Владимир Илић, *Српска четничка акција 1903-1912*, Београд 2006, 124-126.

¹⁴ Датуми у раду су дати према старом, тада важећем, календару.

опело некој покојници, па су се четници крили у олтару цркве. Према неким претпоставкама, ту су примећени и пријављени Турцима. Друго сведочење каже да су примећени још приликом преласка Мораве и да је заптије до цркве довела пронађена кутија српског дувана. Ова претпоставка је вероватнија, јер је окупљање Арбанаса око Пасјана у мањој мери примећено још у преподневним сатима.¹⁵ Заптије су око четири сата поподне опколиле цркву а са њима је био и велики број Арбанаса. Према различитим сведочењима било је 2000 до 5000 војника и Арбанаса.

Чим су ушли у село Арбанаси су почели да вичу: „Ко је царска раја нека изађе и скрсти руке“. На такав безазлен позив сељани су почели да излазе из кућа, али су одмах убијани. Кад је чета приметила да ће село и сељани страдати изашла је из цркве и склонила се у оближње гробље и кукурузиште, одакле је отворила ватру. Борба је трајала до у ноћ, затим су се четници поделили у три групе. Једна група је остала у заштиту и наставила борбу. Друга је кренула да се пробија у правцу југозапада према Скопској Црној Гори, али је заустављена између арбанашких села Љубиште¹⁶ и Ђерекаре. Трећа група је кренула према југоистоку, правцем који од Гњилана, преко Пасјана води за Прешево. Заштитницу која је остала у Пасјану чинило је седам четника. Они су сутрадан, у уторак 3. јула, наставили борбу још већим интензитетом. У жестокој борби шест четника је погинуло, а један који је био опкољен аскерима предао се. Ухваћен је жив и одведен у Гњилане.

Истог дана, у уторак, водила се борба и у Ђерекарима. Разбеснели Арбанаси нападали су у масама и изгинули у великом броју. Говорило се да су се тада дигли Арбанаси из целе Гњиланске казе, од детета до најстаријег човека, дакле ко је год могао пушку понети. Но, чета је имала врло згодан положај у ђерекарском мајдану, па су лакше могли нападати Арбанасе, код којих је завладао неописиви страх. Целе ноћи, између уторка и среде 3/4. јула Арбанаси су вукли рањене и мртве. У Ђерекарима је

¹⁵ АС, МИД ППО, ПП№ 469, Настасијевић – Министарству иностраних дела, Приштина 5. јули 1907.

¹⁶ У извештајима конзула и радовима који се баве овом темом среће се име села Љупиште, то је, међутим, село Љубиште.

борба трајала цео дан у уторак, а наставила се и у среду, али се није знало шта је са четом. Прве вести о овој групи говориле су да нико од четника није погинуо у Ћерекарима и да су са њима и њихове вође које су сељани детаљно описивали. Међутим, ове вести су биле нетачне. Чета се бранила док јој није понестало муниције и цела је изгинула. Озлојеђени Арбанаси су почели редом убијати Србе који су се из околних села разбежали.

Поводом овог догађаја митрополит рашко-призренски се обратио министарству с молбом да интервенише у Скопљу како би се спречио покољ Срба у Гњиланској кази.¹⁷

За ову несрећу Гњиланци су оптуживали неког Ристу Јована Зољиног из Гњилана, сумњајући да је чету издао кајмакаму. Према тим непровереним вестима, Риста је раније предводио чете, али како је због награде био љут, издао их је и описао кајмакаму пут којим су прошли. Кајмакам је одмах упутио суварије по селима да позову Арбанасе на оружје и бране царство.¹⁸

У овим сукобима страдали су, поред поменутих официра, и: наредник Тихомир Голубовић, поднаредници Иван Ивановић, Рашко Анастасијевић и Милутин Јанковић, четници Стаменко Станишић, Богосав Срећковић, Данило Смиљковић, Богдан Костић, Богдан Рашић, Милан Солдовић, Јосиф Станковић, Ђорђе Маринковић, Младен Васиљевић, Никола Јовковић, Стојан Богојевић, Недељко Пурковић, Богдан Пауновић, Милутин Цветановић, Крста Димитријевић, Јонко Наслас, Стеван Ристић, Драгомир Богојевић, Ђорђе Вуковић, Јермија Ђурчић, Милутин Јовковић и путовођа Јован Марковић. У борбама су заробљени поднаредник Драгомир Димитријевић, Милутин Радомировић и Радомир Солдатовић. Једини се спасио Васа Томкић. Према причи мештана на српској старни је погинуло, што четника, што сељана, 25 људи, међу њима и пасјански кмет Зафир Јаничић. Турци и Арбанаси су имали 70 мртвих уз мноштво рањених.¹⁹

Тачне вести о исходу нису могле да се одмах сазнају. У

¹⁷ АС, МИД ППО, ПП№ 469, Настасијевић – Министарству иностраних дела, Приштина 5. јули 1907.

¹⁸ Бранко Перуничкић, *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету*, Београд 1989, 398.

¹⁹ В. Илић, *Српска четничка акција 1903-1912*, 126.

Гњилану се прочула вест да је убијено десет Срба. Убрзо су, по-ред четника, ухапшени и учитељи Стојан Дајић и Илија Поповић, попови Трајко и Божидар, Лаза Селкић, Зака Каламперовић, Жи-ва Ропоћански, Љуба Агин-Денић, Серафим Јованчетовић из Гњилана, док се Нека, пасјански црквењак сам предао. Знано се и то да се чета веома храбро борила и да је велику штету и губитке нанела Арбанасима.²⁰

Због ових збивања митрополит је уложио протест мутесарифу приштинском, захтевајући да изда наредбу кајмакаму како би се заштитили Срби. Мутесариф је сматрао, познавајући ситуацију и намеру чете да се упути на југ, да до сукоба није ни требало доћи и „да су и кајмакам, као и крене арнаутске јако погрешиле што су чету напали пошто она није никога од њих ни напала, нити шта украла, већ је само хтела да прође за други рејон а шта се то нас овде тиче“.

Овај исказ донекле је био тачан и истинит: дошли су до закључка да чету није требало дирати, јер ни власт ни Арбанаси нису очекивали такав отпор ни губитке.

Касније информације које су стигле од митрополијског намесника из Гњилана говориле су да је у Ђерекарима погинуло шеснаест четника и да су донети у Гњилане пошто су претходно опљачкани до голе коже. Сахрањени су на српском гробљу, по хришћанском обичају.

Према информацији која је стигла од овог митрополијског намесника ухаћени четник звао се Драгољуб, имао је око 35 година и био је средњег стаса и црних бркова. Да би добио привилегије оптужио је учитеља Илију Поповића и још неколико сељана.²¹ Радило се, у ствари, о поднареднику Драгомиру Димитријевићу, а учитеља Поповића није он оптужио већ Радомир Солдатовић у истражном исказу.

Пасјанска афера подједнако је задала страх и Србима и Арбанасима у Гњиланској кази. Срби су се бојали арбанашке освете, а Арбанаси комита. Због тог страха Арбанаси су учавали и проналазили комите на сваком кораку и из тог разлога по свим сели-

²⁰ Исто.

²¹ АС, МИД ППО, ПП№ 470, Настасијевић – Министарству иностраних дела, Приштина 6. јули 1907.

ма гњиланске казе, па и на Косову вршили претресе. Опколили су Ранилуг и планирали претрес, али су се мештани енергично томе одупрли и изјавили да ће допустити само царским људима да уђу у село и изврше претрес. Зато су допустили заптијама из гњиланског хућумата да претресу село. Том приликом ништа није пронађено, али је ноћу заптија Тале убио Тому Н. из Ранилуга.²²

Сукоб српских четника са Арбанасима и турском војском послужио је Арбанасима за акције против Срба. Тако су 6. јула обили цркву у Врбовцу, покрали сасуде, све иконе поломили, свештеничке хаљине и књиге поцепали, сребрне ствари, као крстове, путир и друго однели и на тај начин опустошили цркву. И овај претрес су извршили наводно тражећи комите.

Арбанашке акције нису се ограничиле само на Гњиланску казу. На Косову су претресли Лапље Село, Гуштерицу, Ливађе и Сушицу. Све ове претресе вршили су сами, без присуства турских органа власти.²³

Сукоб се пренео и на Скопску Црну Гору где су Арбанаси 8. јула убили још шест четника. Том приликом је убијен и капетан код кога је нађено 50 лира и 12 наполеона. Већ сутрадан, 9. јула, један Арбанас из Љубижде донео је у гњиланску чаршију да прода један револвер и дурбин на коме је писало: „Официрска задруга бр. 208“.²⁴

Арбанаси, учесници у борби на Карадагу, говорили су да су се четници храбро борили и да се нико од њих није хтео жив предати. Ко није погинуо од пушке, пошто би утрошио сву муницију, сам се убио. Такав случај је био са тројицом четника.

Поред заробљених четника ухапшени су и поједини мештани које је у истрази проказао Радомир Солдатовић родом из Ивањице. Он је највише оптужио учитеље Стојана Дајића и Илију Поповића, попа Ђорђа и Стојана Селкића из Доморовца, који је умакао. Били су ухапшени, а затим, због недостатка доказа, пуштени: поп Трајче и Стојан Поточки из Ранилуга.

²² АС, МИД ППО, ПП№ 483, М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 11. јули 1907;

²³ М. Ракић, *Конзулска писма*, 130.

²⁴ *Документа о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. II, св.4/1, Београд 2008, 187-188.

Ситуација је била изузетно лоша и независно од понашања турских власти. Бројни Срби су се разбежали на разне стране и многе породице нису знале где им се налазе чланови. Ситуацију су таквом чинили Арбанаси који су убијали све који би се нашли на путу. Нису штедели ни децу; о томе сведочи убиство у Врбовцу, где је страдао Ђак II разреда скопске гимназије који је за време школског распуста боравио кући.²⁵

Познато је да су током сукоба из српске чете, страдале у Пасјану, ухваћена тројица четника. Суђење је било заказано за 24. август и у свим круговима се причало да ће бити осуђени на смрт и одмах обешени. Био би то први случај да се над припадницима чете изврши смртна казна која је обично замењивана дугом робијом. Непосредно пре тога изашла је султанова ирада по којој би се смртне пресуде по политичким пресудама извршавале одмах без потребног одобрења из Јилдиза, али би тиме јака осуда ових Срба била неправилна и неправедна. Један припадник чете ухваћен је у борби са војском наоружан, а остала двојица тек после неколико дана и без оружја.²⁶ Том чињеницом су се руководиле наше дипломате у одбрани ухапшених.

Српске дипломате су у обраћању турским властима скретале пажњу на то да је велики број грчких и бугарских четника осуђиван, али да ни један није осуђен на смрт или вечиту робију, односно, ни над једним није извршена смртна пресуда. Штавише, они су осуђивани на 5 или 10 година робије. Такав је био и случај са српским четником Славком Станисављевићем, који је неколико месеци пре Пасјанске афере ухваћен наоружан у Кумановској кази и за то осуђен на пет година. Дешавало се и то да је један већ осуђени грчки четник био помилован и ослобођен.

Српске дипломате су биле свесне чињенице да се сукоб са четом догодио у средини пуној Арбанаса, који би их радо видели ухапшене на вешалима. Вешањем ухапшених четника Турци би Арбанасима учинили велики уступак. У својим извештајима Љубомир Михаиловић је писао влади у Београду да би требало пре-

²⁵ АС, МИД ППО, ПП№ 483, М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 11. јули 1907; *Документа о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. II, св.4/1, 187-188.

²⁶ АС, МИД ППО, ПП Бр. 822, Љуб. Михаиловић – Министарству иностраних дела, Скопље 17. август 1907.

дузети све могуће мере у циљу спречавања овакве пресуде, јер би негативно утицала на српски елеменат у овим крајевима, али и на Србе у Србији. Влада се већ трудила да спречи свако помагање четника од стране патриота па би извршење смртне пресуде само отежавало тај посао, а четничка акција би узела још већег маха.²⁷

У телеграму отправљеном из Битоља упућене су инструкције осуђеницима како да се бране. Саветовано им је да кажу како „нису они убили погинуле војнике и Арбанасе него њихови погинули другови. Они су били на другој страни од места где су мухамеданци пали“.²⁸

Живојин Балугџић је посетио везира у Цариграду са циљем да се помогне заробљеницима. Приликом пријема код везира Балугџић је говорио на основу извештаја конзула Србије у Скопљу ПП№ 822. Везир је одобравао све разлоге, али је на крају изјавио да би из Цариграда било тешко спречити извршење пресуде, ако би они заиста били осуђени на смрт, јер је све било у рукама Хилми-паше и цивилних агената. Још мање се, додао је он, могло утицати на извршење пресуде пошто су судови под контролом страних представника. На крају је уследило обећање да ће се везир заложити у корист осуђеника.

Балугџић је из разговора стекао утисак, и то не први пут, да се указује на страну контролу, коју су сви желели, а против које је и везир немоћан. Иако је имао мало наде за успех јер су сви били огорчени на четнике, Балугџић је био спреман да заинтересује руског и аустроугарског представника. Сматрао је да ће бити лакше да, уколико до пресуде дође, да се не изврши и да се закаже ново суђење, него да се измени. Бугарима је то неколико пута пошло за руком захваљујући заузимању амбасада. И пресуда, која је пет дана пре тога донета у штитској афери, била је заустављена и уследило је ново суђење на захтев руско-аустроугарског представника.²⁹ У складу с тим, могло се очекивати и више у случају српских четника.

²⁷ Исто.

²⁸ АС, МИД ППО, ПП№ 4332, Томић – Министарству иностраних дела, 26. 08. 1907. (телеграм).

²⁹ АС, МИД ППО, Пов. № 769, Жив. Балугџић – Николи Пашићу, Цариград 31. август 1907.

Док су се на политичкој сцени водили преговори, оптуженим Гњиланцима и тројници четника почело је да се суди. Током суђења четници су се добро држали, храбро, присебно и порекли су све изјављено код истражних власти и што их је теретило. И Радомир Солдатовић, на основу чијих исказа су похапшени поједини сељани, оповргао је исказ, па су мештани после неког времена пуштени. Изјаве четника и њихово држање на суду оставило је добар утисак на стране конзуле који су с великим интересовањем пратили ток суђења. Четници су се бранили речима: „Дошли смо не да се боримо са турском војском и да убијамо Турке, већ да заштитимо наше сународнике Србе, које бугарске чете немилосрдно убијају“. То је основа њихове одбране. У току одбране двојица четника су изјавили да су оружје примили од Љубе Вуловића из Врања.³⁰

Нико од сведока који су долазили на суд, седам Арбанаса и неколико Срба није теретио оптужене. Из Пасјана је било позвано још девет сељака да сведоче, али им је већ унапред речено шта треба да кажу. Судије и тужиоци нису били задовољни таквим понашањем сведока. Нарочито су лоше расположење показивали према попу Ђорђу из Ранилуга, коме се председник судског већа обраћао речима: „ти си попо, свему овом злу крив“.³¹

И поред тога што сведоци нису теретили лично ове четнике, који су притворени, чуле су се гласине да ће бити врло строго осуђени, можда чак и повешани, чинећи их, на тај начин саучесницима за убиства која су њихови другови из чете починили. Суђење је било одложено за 3. септембар, а српске дипломате су сматрале да суд чека инструкције о томе какву пресуду да донесе. И поред оптимистичког мишљења српских дипломата, ухваћени четници су осуђени на смрт вешањем. Вешање, међутим, није извршено. Четници су шест дана после објаве Хуријета³² 16. јула 1908. године помиловани и пуштени.³³ Иако је суд ослободио локалне Србе које је пре тога ухапсио због везе с четницима, подозрење према њима остало је и касније.

³⁰ АС, МИД ППО, ПП Бр. 841, Секретар посланства Божо Љубисављевић – Министарству иностраних дела, Скопље 26. август 1907.

³¹ Исто.

³² Бранко Перуничкић, *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету*, 408-409.

³³ В. Илић, *Српска четничка акција*, 127.

Учитељ Стојан Дајић који је организовао пролаз чете, ослобођен је али Арбанаси су наслућивали његову умешаност. Због тога, али и због целокупне његове активности и повезаности са Србијом, касније је убијен од стране Арбанаса а на наговор самих турских власти.³⁴

Сукоб српске чете с Арбанасима и турским властима у Пасјану произвео је дугорочне последице по српски живаљ на Косову и Метохији. Чета која се упутила у Пореч није имала задатак да делује међу Арбанасима, мада се из неких Ракићевих писама може наслутити да су имали и неке успутне задатке.³⁵ Можда је управо то утицало на њено откривање. Арбанаси су после сукоба у Пасјану наставили да врше зулуме над Србима још жешће, оправдавајући своје акције тражењем српских чета. Оставрила се мисао конзула Ракића који је још пре Пасјанске афере писао претпостављенима у Београду: „Пролаз чета кроз Косово изазвао би од стране Турака такву реакцију да би нашем народу био онемогућен сваки даљи опстанак“.³⁶ Арбанаси су по местима организовали састанке на којима су „везивали бесу“ с циљем да се одупру српским четама. Арбанаси из Приштине међусобно су се обавезали да ће у случају да се пронађе још нека српска чета, са одредом од хиљаду људи напасти Куршумлију. И у другим местима формирали су одреде који су мотрили на Србе и пратили да се не појави још нека чета. Поједини барјаци су обећали људе под оружјем с циљем да упадну у Србију.³⁷ Тако су Острозупски, Полушки, Ораховачки, Сухоречки и Малохочки барјак обећали 1660 наоружаних људи за сукобе са Србима.³⁸ Младотурска револуција 1908, сукоби на терену и међу самим Арбанасима „отупили су оштрицу њихових акција“ према Србима за неко време.

³⁴ М. Ракић, *Конзулска писма*, 337 (коментар А. Митровића).

³⁵ Исто, 338.

³⁶ Исто, 337.

³⁷ Славиша Недељковић, *Сукоб српских четника и Арбанаса у селу Пасјану 1907. године*, Зборник радова Филозофског факултета, бр. 26-27, Приштина 1997, 195.

³⁸ М. Ракић, *Конзулска писма*, 135.

Цитирани необјављени извори

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење 1907. године.

Цитирани објављени извори

- Вучетић 2007: Б. Вучетић „Сећања Антонија Тодоровића на револуционарну акцију српског народа у Турској 1904 – 1914. године, у: *Мешовита грађа*, књ. XXVIII, Београд: Историјски институт САНУ.
- Документа о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. II, св. 4/1, (2008) Београд: Српска академија наука и уметности.
- Перуничкић 1989: Б. Перуничкић *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету*, Београд: Нова књига.
- Ракић 1985: М. Ракић *Конзулска писма 1905-1911*, Београд: Просвета.

Цитирана литература

- Вучетић 2006: Б. Вучетић „Српска револуционарна организација у Османском царству на почетку XX века“, у: *Историјски часопис* LIII, Београд: Историјски институт САНУ.
- Зарковић 2008: В. Зарковић *Афера у Ибарском Колашину 1901-1902*, Лепосавић: Институт за српску културу Приштина-Лепосавић.
- Илић 2006: В. Илић *Српска четничка акција 1903-1912*, Београд: Ecolibri .
- Историја српског народа*, књ. VI/1, (1983), Београд: Српска књижевна задруга.
- Јовановић 1937: А. Јовановић „Четнички покрет у Јужној Србији п од Турцима“, у: *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Ско-

пље: Јужна Србија.

Јовановић 1941: Ј. Јовановић *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд: Геца Кон.

Недељковић 1997: С. Недељковић „Сукоб српских четника и Арбанаса у селу Пасјану 1907. године“, у: *Зборник радова Филозофског факултета* 26-27, Приштина: Филозофски факултет.

Поповић 2007: Ј. Поповић *Живот Срба на Косову 1812-1912*, Грачаница: Никанор.

Скоко 1968: С. Скоко *Други балкански рат*, књ. 1, Београд: Војно историјски институт.

Vesna Zarković

The Death of Serbian Company in Pasjan 1907

Summary

In July 1907, one Serbian company comprising 29 men, headed toward Skopska Crna Gora and further toward Poreč from the direction of Vranje. The route had led it via the villages Ranilug, Pasjan and Vitina where it was supposed to stay during the night. Nevertheless, during the second night stay in Pasjan the company was revealed and the conflict with regular Turkish army broke out, which were helped by the Albanians from the whole caza of Gnjilane. Pursuant different sources, there were between 2000 and 5000 Turks and Albanians. In the conflict which lasted three days – 2nd, 3rd and 4th of July 1907 the company was split into three parts: the first stayed in Pasjan as a protection, the second headed toward Skopska Crna Gora and the third in the direction of Preševo. All three parts were completely destroyed and a particularly violent had been fought with the second part of the company in the village of Ćerekare. There had been three men survived from the Serbian company and they were arrested. Soon some inhabitants of the villages the company was crossing through had been arrested. Among Albanians and Turks there were around 70 dead and a lot of wounded people.

This conflict, which is in the historiography and press known as the Affair of Pasjan, served to Albanians to reinforce oppression over Serbian population either in the Gnjilane caza itself or throughout Kosovo vilajet. A large number of Serbs were suffered deadly and a lot of villages were searched under the pretext of pursuit for the members of the company. The case has led to the further homogenization of Albanians who made projections for reprisal against Serbs and the attack to Kuršumlija.

In this events Serbian diplomacy were involved and tried to save the captured members of the company. Although it met the understanding of mutasafir, who thought the company should not be looked into since it had not committed any crime, did not manage to release the captured. They had been sentenced to death penalty, but the punishment was not executed since the convicts had been pardoned upon the proclamation of the Huriyet of 1908. The captured inhabitants were released due to the lack of evidence, but the suspicion of Albanians toward them remained. The organizer of the company crossing, Stojan Dajić, was killed later on by Albanians on the persuasion of Turkish authorities.